

JÓN HELGASON

ÓLAFUR JÓNSSON BALBIR GESELL

Í SJÖTÍU RITGERÐUM helguðum Jakobi Benediktssyni, bls. 414, var vitnað til bréfs sem Torfi Jónsson, síðar prestur í Gaulverjabæ, skrifaði árið 1638 'Eruverdugum dandissueini . . . olafi Jonssine Til helsenør'. En ekki tókst þá að finna hver þessi Ólafur var.

Bréf Torfa er varðveitt í AM 1058 4to. Ef betur hefði verið gáð að öðrum bréfum í sama númeri, hefði huldunni verið svipt af Ólafi Jónssyni. Hann var prestssonur frá Holti í Önundarfirði. Faðir hans var hálfbróðir Brynjólfs biskups, móðir hans föðursystir Hallgríms Péturssonar.

Í AM 1058 4to eru fimm bréf sem varða Ólaf, þrjú frá honum og tvö til hans. Bréfin eru frá árunum 1637–42. Hér á eftir verður gerð nánari grein fyrir þeim, en áður er nauðsynlegt að segja deili á frændfólki Ólafs í Holti.

Séra Sveinn Símonarson hafði orðið prestur að Holti 1582 og hélt staðinn að nafninu til meðan hann lifði; hann dó 1644 og mun þá hafa verið hátt á níræðisaldri (sbr. BiblArn XXX 361).

Sonur hans, séra Jón Sveinsson, var aðstoðarprestur föður síns og eftirmaður, dó 1661. Kona hans var Þorbjörg Guðmundsdóttir, dó 1652. Þau giftust 1615; um fæðingarár barna þeirra er ókunnugt.

Ragnheiður Pálsdóttir, síðari kona séra Sveins og stjúp móðir séra Jóns Sveinssonar, dó í Holti 1636.

Jón Jónsson, sonur séra Jóns Sveinssonar, var í skóla í Skálholti 1632–38, varð síðan prestur og eftirmaður föður síns, dó 1680.

Ólafur sá sem hér verður hugað nánara að var annar sonur séra Jóns Sveinssonar og Þorbjargar Guðmundsdóttur, og (yngri?) bróðir Jóns Jónssonar. Af bréfunum sést að Ólafur var látinn byrja á latínunámi, og hefur átt að gera úr honum prest, en hann gafst upp á því og sigldi til að leita sér annars frama. Árið 1637 er hann í Helsingjaeyri og leggur þar fyrir sig bartskeralærdóm. Fimm árum síðar er hann kominn til Þýzkalands, þangað sem Stade heitir (nálægt Hamborg vestanmegin), og titlar sig 'Balbir Gesell', en eftir það hverfur hann með öllu.

Ólafur hefur engin frægðarverk unnið sem haldi nafni hans á lofti. En bréf hans eru frá þeim tíma að fátítt er að svo atkvæðalítill maður þokist fram í dagsljósið og tali sjálfur með sinni röddu. Þessvegna hafa þau þótt þess verð að gefa þeim nokkurn gaum.

Ekki verður séð að neinn hafi lesið þessi bréf annar en Hannes Þorsteinsson. Hann getur þeirra í grein sinni um séra Jón Sveinsson í Ævum lærðra manna (óprentuðum); heitið Stade hefur hann mislesið og gert úr því 'Lukkustad', sem hann gizkar á að sé sama og Glückstad (þetta er haft eftir í ÍÆ III 282).

Fyrsta bréf (AM 1058 4to III). Ólafur Jónsson skrifar Jóni bróður sínum 'med hast fra Helsen ør' 14da maí 1637. Í þessu bréfi, jafnt og í öðrum sem hér verður getið, er mikið um blíðmæli og undirgefni, en um háttsemi sína og hagi er bréfritarinn ekki margmáll; helzt verður honum tíðrætt um eldsvoða sem orðið hafi í Laholm, 'ecke langt hier fra Helsenør' (Laholm er nú Svíþjóðar megin við sundið), en varla líklegt að mikil forvitni hafi verið um þann atburð í Holti. Um sjálfan sig segir Ólafur: 'mier lydür alltt vel og eg kem hier miog vel til rietta . . . jeg heffe nü i jesü naffne vppbiriad ad læra barskera handuerck sem eg heffe lenge aformad sem þu vel visser . . . minn hiartanß elsku broder eg bid þig ad þü blyffer ecke reidür wppa mig þo eg sende þier eckert því þo eg villde giarna þa kann eg nü ecke því eg heff mýnüm meistara þar mest aff því eg med mier haffde geffed . . . eff þü kant ad selia mýnar latýnü bækür þad vil eg giarnann þüi minn latýnü lærdomur er nü med ollü farenn villier þü minn kiære broder ellegar minn hiartanß fader þær haffa þad er mier liufft enn þær sem þid girnest ecke þær bid eg þig ad selia eff þü kant.' Bréfinu lýkur með þessum orðum: 'Minn hiartanß broder legdü so til med mier ad minn hiartanß fader og mýn elsku moder sende mier nü so myked sem þau mest kunna þeim og þier an skada skillde eg þess ecke bidia heffda eg þess ey þorff'.

Þegar Ólafur valdi þann kost að snúa sér að bartskerahandverki, sem hann kallar, hefur hann farið að dæmum tveggja manna sér nákominna. Annar var föðurbróðir hans, Páll Sveinsson, sem dáið hafði í Kaupmannahöfn 32 ára gamall 1616 eða á næstu árum (Biskupasögur Jóns Halldórssonar I 307, Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara, 1908–9, bls. 34). Hinn var Magnús Gissurarson í Lokinhömrum, sem numið hafði í Danmörku og Þýzkalandi (Smæ II 188–9, Ísl. Ártíðaskrár 213–14), sonur Ragnheiðar Pálsdóttur í fyrra hjónabandi. Um bartskera (á

dönsku 'badskærere') í Helsingjaeyri má lesa í bók eftir Laurits Pedersen, Helsingør i Sundtoldstiden 1426–1857, II, 1929, bls. 266 b. 'De var Barberer og Saarlæger og gav sig af med at aarelade og at sætte Blodkopper, men iøvrigt ogsaa med at ordinere Medicin'. Samkvæmt 'lavskrå' frá árinu 1603 skyldu vera sjö slíkir í Helsingjaeyri. 'En Dreng skal staa tre Aar i Lære og derefter vandre som Svend i 4 Aar for at blive "undervist i Lægekunsten, saafremt han vil have Arbejde hos en Mester her i Helsingør"'. Ætla má að Ólafur hafi siglt síðsumars 1636 og gengið þá í þjónustu einhvers bartskerameistara, sem að sögn hans hefur tekið mestöll fararefni hans í kaup.

Annað bréf (AM 1058 4to V). Séra Jón Sveinsson skrifar Ólafi syni sínum 21sta ág. 1637. Hefur fengið bréf frá honum í sumar 'med Johan Christian syne, fyrer huertt eg þier þacka so og fyrer skrifstockinn sem þar med fylgde. Af hiartta gladde mig ad eg þijna velgeingne spurde asamtt meinlausre vmm geingne til ordz og ædis vid allt fromtt folk'. Getur andláts Ragnheiðar Pálsdóttur, er sofnað hafi í guði 'þann 18. Novembris' (dánardagur annars talinn 19di nóv., sjá Ísl. Ártíðaskrár 197). 'Huernen hier vmm eitt og ann(a)d til geingur veit eg möder þijn þier til skrifar' (það bréf er glatað). 'Þü avijkur elsku son vmm þijna naudsyn og þórf ä penijngum, vel giet eg þui nærre'. Sendir með Jóhanni smjör og vaðmál, enn fremur kjöt sem hann vonar að Jóhann 'til late meistara þijnum minna vegna, eptter þinne tilsógn, bid hann vel virda. 3. dale sende eg þier j briefe mijnu. Item faeina salltt fiska med Johann'. Neðan við bréfið er þessu bætt við: 'lógbok þijna sende eg þier. lestu j henne stundum og fädu ecki j burtt'.

Johan Christensen hefur verið kaupmaður, líklega á Þingeyri í Dýrafirði, því að þar verzuðu menn úr Öfundarfirði (Jón Aðils, Einokunarverzlun Dana á Íslandi, bls. 285); hann hefur sennilega flutt Ólaf utan og var síðan milligöngumaður milli hans og föður hans. Kaupmaður með þessu nafni mun hvergi nefndur í ofangreindri bók Laurits Pedersens, og má vera að hann hafi ekki sjálfur átt heima í Helsingjaeyri.

Þriðja bréf (AM 1058 4to III). Ólafur hefur fengið tilskrif frá Jóni Jónssyni bróður sínum og skrifar honum aftur í 'Helshen ør' með ártali 1638 en ódagsett . . . 'læt eg þig vita ad mier firer gudz mynß þolenmæde lydur allt mein lauslega Myna þionustu heffe eg halffa ut-

þionad og aller lata (mig) meinlauslega og j fride . . . eckert nitt heff eg þier hierfra til ad skriffa, eg grenslast helldur ecke eptter miklum tydindum, johann minn kann þier þad miklu betur ad seiga, eckert verður þier nu sent minn hiartanþ broder vtan eg sende þier eirn liten Rug kraga til litillrar þacklætis minningar minn hiartanþ broder þu fær ad hallda til besta og taka viliann firer vercked'. Jón hefur skrifað fréttir úr Holti, að Ragnheiður Pálsdóttir sé látin og afa þeirra (séra Sveini) þyngi daglega, og um leið hefur hann leitað gamla manningum læknisráða hjá bróður sínum, 'giarna villda eg senda honum nockud' segir Ólafur, en vitnar til þess að 'minn meistare hann meinar med aodrum fleirum ad þar skule ecke vera gott vid ad deila þui þad er eirn languarandi krankleike og onatturlegt sueffnleise og hoffud ueike, vor herra hann giorer þar vel eirn godann enda uppa med gudz hialp (sic) . . . þu ahrærer och ad herdys olaffs dotter sie nu gipt jone sigmundsine segdu henne firer mig þacklæte firer hennar truskap sem hun ueit sialff uill hun þad vel vmm huxa'. Neðan við bréfið er þessi klausa: 'Halttu til besta mitt stirt til skriff minn hiartannþ broder eg skriffa þesse breff med skinde eg Ræd mier nu ecke sialffur Mitt hiarta ueit gud ad er gott þo ad ordenn falle mier nockud stird Vale'.

Ummælin um Herðisi verða naumast öðruvísi skilin en að Ólafur telji hana hafa brugðið heiti við sig með því að giftast öðrum manni. Ofan á einstæðingsskapinn erlendis hefur þá bætzt ástarsorg. Orðin 'vill hún það vel um hugsa' geta eftir þeirrar tíðar málvenju verið skilyrðissetning (= ef hún vill . . .), sjá t. d. Safn Fræðafélagsins VII § 252.

Fjórða bréf (AM 1058 4to V). Torfi Jónsson skrifar Ólafi 'fra Gnupe j dyrafirde med mesta hast 19 Augusti 1638'. Torfi (fæddur 1617) hafði verið nokkur ár 'til kennslu og latínulærdóms hjá séra Jóni Sveinssyni' í Holti, en var settur í Skálholtsskóla 1632 um leið og Jón Jónsson, og urðu þeir síðan samferða í skólanum þangað til 1638 (Annálar 1400–1800 I 238); það kemur þá á óvart að Torfi þérar Ólaf með virktum, en slíkt mun þá hafa þótt eiga heima í sendibréfum. Torfi þakkar tilskrif í sumar og segir í fréttum frá andláti þriggja manna, Gísla biskups Oddssonar, Halldórs lögmanns Ólafssonar og Henriks sýslumanns Gíslasonar, en annars er bréfið efnislítið og drýgt með latínuklausum. Nefnd er skuld sem bréfitarinn kveðst munu 'sem þackarlaust er Betala þa mier Betur fellur', en illt að sjá hvað við muni átt, því að bréfið er skert á þessum stað.

Fimmta bréf (AM 1058 4to II). Ólafur Jónsson skrifar föður sínum frá Stade 26ta apr. 1642. Bréfið hefur eflaust verið sent Jóhanni Christensen til frekari fyrirgreiðslu; utanáskriftin er ekki þvílík að ókunnugur geti ráðið.

Þetta síðasta bréf Ólafs er í meira lagi torlesið, blek heldur dauft og ógreinilega dregið til stafanna. Bréfið er því tekið hér upp í heilu líki; þó að varla sé gerlegt að ábyrgjast að allt sé rétt lesið getur þessi tilraun orðið einhverjum að liði. Stórum upphafsstöfum er flestum breytt í smáa og lestrarmerkjum bætt inn, í sjálfu bréfinu eru þau mjög spöruð.

Mýn audmiuk og sonarleg hiartans heilsan tilsendist yður nu og alla tima minn hiartkiære elsku fader Sira Jon Suenson. Næst sonarlegu audmiuku þacklæte firer alla fodurlega dýgd og hiartans uelgiorninga, mier ý allan mata audsýnda so uel ý fiarlægdenne sem ý nalægdenne, huar ý mot eg uil yður elsku samur finnast hlýdinn og under geffen reinast eptter skilldu so mikid sem mier mogulegt uera kann, læt eg yður minn hiartans elsku fader uita ad mier firer stora nad og miskunn Guds mýns lýður och heffur lided allt uel och meinlauslega sýdan eg skillde uid yður, hiartans glede uære mier þess sama til yðar minna elskulegra forelldra og allra godra uina ad spiria, yðar breff minn elsku fader kom mier til handa 3 uikur eptter Mikkils dag. hiartans glede uar mier yðar uelgeingne ad heira, undrade mig storlega ad þier ej haffed sialffer skriffad, minnar elskulegrar moder uard þar ej geted huad mig hiartannlega angrar, ej helldur affa myns nie annara godra uina, eg skriffade yður til j firra og senda eg mýn breff til johans christensens huor ej eru til skila komen, það þier mier j firra sendud heffe eg og enn nu ej feinged, og johann heffur mier ej eitt ord þar um til skriffad. Min uera er hier enn nu til stade huad leinge ma herran rada, eg uillde þessa paska haffa reist betur vpj þiska land enn sokum strids uerksins þorde eg það ej a hætta, ef so er elsku fader ad þier nockud sended, bid eg giarna so ad bestilla ad mætte til skila koma. Eg uona med hialp drottens ad are ut ad koma firer sunnan ad finna frænda uorn M. Briniulff biskup, eckert sierlegt nitt kann eg yður hiedan ad skriffa, huad ahrærer strided millum keisarans og Suia-rikes stendur so samptt, land og lyder uerda miog þiader fra þeirra eignum og audæffum ueg driffner, þorp og storer stader aff brender huar Gud sig miskunsamlega yfer nade, so uer(d)ur nu það goda

þýskaland med ollu fordiarfad. Minnest eg ad þessu sinne ecke meira, eg vil ydur med minne hiarttans elsku moder j verndar hendur drottens mýns býfaladann haffa til lyffs og salar, hann unne mier overdugum jckur bæde mýna aff hiarta allrakiærustu forelldra apttur ad sia med glede.

Moder minne elskulegre uillda eg aff hiarta giarna til skriffa (Gud nåde) eg ueit uel ad hun sialff ej lesa kann. Bid jdur elsku fader mier til ad skriffa huornen hattad er wm sýon minnar hiartan(s) elsku moder, eg sendanockud j firra med breffum mýnum huad og ej er til skila komed til hennar augna, eg sende og þetta breff vppa rietta ouisu og ueit ej sialffur huort það til gagns til skila kemur ellegar ecke

fra stade 1:6:4:2:
denn 26 April

ydar u: g: E: s:¹
Olaffur jonson
med eigen hende
Balbir Gesell

Bid ydur minn hiartans elsku fader þetta mitt breff og sliett til skriff til besta ad hallda.

Seiged mýna hiartans heilsu moder minne elskulegre næst sonarlegu þacklæte allra hiartans uel giorninga asampt sistor og broder minum, þoru minne jonsdotter og Birne Snæbiornsine og aodrum elskulegum godum uinum, bidiande giarna til besta ad hallda þott þetta sinn ej skriffa kunne þui breffenn uerda ej til gagns bestillt, elsku fader, seiged brodur mýnum ad hann villde mier þo eitt ord tilskriffa, það lætur sig so asia ad hann mier gleimpt haffe.

Utanáskrift: Mýnum hiartkiærum elsku fodur sera Jone Suensine sendast þesse fæ ord med sonarlegu audmýktar þacklæte kærlega til handa fra stade.

Ólafur hefur líklega hafið bartskeranám sitt 1636, og þriggja ára námstíminn í Helsingjaeyri hefur þá verið útrunninn 1639. Næst hefur tekið við það sem á dönsku var kallað 'gå på valsen', þ. e. ferðast um og leita sér atvinnu hjá nýjum meisturum og bæta þannig við kunnáttu sína og reynslu. Ólafur hefur þá farið til Þýskalands og dvalizt um sinn í Stade. Nú er hann að ráðgera að hverfa aftur til Íslands og ætlar að

¹ Mun eiga að lesa: ydar u(nder) g(efenn) E(lskande) s(onur).

finna þar Brynjólf frænda sinn, sem biskup hafði orðið 1639; Ólafur hefur verið kunnugur honum, af því að árin 1629–31 sat Brynjólfur heima í Holti hjá foreldrum sínum. Vera má að Ólafi hafi flogið í hug að nefna við biskup að bartskeri gæti verið þarfur maður að ráða til vistar í Skálholti. Guðbrandur biskup hafði haft bartskera á Hólum (Kolbein Hjálmsson, Smæ I 487).

Þó að bréfaskipti hafi verið stopul eftir að Ólafur fjarlægðist, er ljóst að honum hafa verið send fleiri bréf frá Holti en þau sem geymzt hafa. Þaðan hefur hann fengið þau tíðindi að móðir hans hafði misst sjónina. Í Kvæðabók úr Vigur (sjá inngang bls. 59) er tekið upp kvæði kallað 'Grátbón', sem Þorbjörg Guðmundsdóttir hefur ort sjálf eða fengið annan til að yrkja í sinn stað; þar ákallar hún guð og biður hann að gefa sér sjónina aftur:

Opna þitt augað klára
og eyrað hneig til skepnu þín,
álít mitt angríð sára,
athuga raust og beiðni mín!
Sjáðu eg ligg hér sjónlaus þér fyrir fótum.
So er eg leidd og borin um braut
síðan birtan þraut
sem villt frá veganna mótum.

Þóra Jónsdóttir hafði verið gift séra Snæbirni Torfasyni (†1607), sonur þeirra var Björn Snæbjörnsson; hann var á vetrum skólameistari í Skálholti, en sat þess á milli að búi sínu á Vestfjörðum, síðar prestur á Staðarstað. Björn gekk árið eftir að bréf Ólafs var skrifað að eiga systur hans, Þórunni (kaupöl í Holti 1643, brúðkaup 1644, Annálar 1400–1800 I 270, III 63).

Hvað orðið hefur um Ólaf eftir þetta veit enginn að segja. Líklega hefur hann dáið skömmu síðar. Yfir moldum hans hefði vel átt við að raula Enginn grætur íslending.

Ólafur hefur orðið fyrir því slysi sem sennilega mun fátítt svo seint á öldum, að maður sem var sonur velmetins prests og náði fullorðinsaldri týndist úr ættartölum. Jón Halldórsson nefnir aðeins tvö börn séra Jóns Sveinssonar, Jón og Þórunni (Biskupasögur JHald. I 317, Rask 55 bls. 473), og sama er að segja um Smæ. IV 592. En í Lbs. 199 4to, 'ættartölubók með hendi séra Vigfúsar Jónssonar', er nefndur séra Jón Sveinsson, sem 'á' (í nútíð) Þorbjörgu Guðmundsdóttur, og talin börn

þeirra: 'S Jon, Þorun, Olafur, hann siglde og hefur ej til spurst var barskere'. En varla getur verið rétt að Ólafur hafi horfið án þess að til hans spyrðist, því að eitthvað af reytum hans hefur verið sent til Holts, sennilega um hendur kaupmannsins Jóhanns Christensens. Af handritaskrá Kálunds má sjá að Árni Magnússon hefur fengið ýmislegt skrifað dót frá Sigurði Jónssyni sem prestur var í Holti 1680–1730, og allar líkur til að þar á meðal hafi verið bréf Ólafs bartskerasveins, manns sem lifað hafði og vonandi einnig dáið í meinleysi.